

УДК 504.008:057.87.371

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ЗАСАДАХ АКСІОЛОГІЇ

Фенчак Л.М.

В статті розглядається питання формування екологічної культури майбутніх вчителів початкових класів на засадах аксіології, вказано аксіологічні орієнтири у розвитку особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, екологічне виховання, духовні цінності, навчально-виховний процес, педагогічні умови, педагогічна система.

Актуальність. Гуманізація та гуманітаризація освіти, ріст національної самосвідомості суспільства активізує проблему духовного збагачення, переосмислення цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Так, у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Тому одним із пріоритетних напрямів розвитку освіти є формування цінностей у майбутніх фахівців.

Закономірно, що це відповідальне завдання покладається державою насамперед на вчителя: головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогів, підвищенні їхньої загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу до рівня, що відповідає їх ролі в суспільстві. Це особливо важливо, коли йдеться мова про професійно-педагогічну підготовку майбутніх учителів початкових класів, оскільки функції педагогічної діяльності вчителя початкових класів відображають як загальне призначення вчителя, так і те особливе соціальне замовлення, яке обумовлене специфікою існуючої початкової школи та вимогами до неї [3, с.2].

Сучасний учитель початкових класів є одночасно викладачем, вихователем, організатором діяльності і спілкування, як з учнями, так і їхніми батьками та колегами; консультантом, дослідником педагогічного процесу в умовах реформування школи. Все це вимагає від педагога постійного підвищення рівня свого професіоналізму, педагогічної майстерності, творчого пошуку.

Поняття «цінність» відображає один із найістотніших моментів практичної взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми. Якісні і кількісні характеристики цінності перебувають у подвійній залежності внутрішніх властивостей її носія та від потреб і прагнень суспільної людини, яка є адресатом цінності. Збільшення і наростання якісної різноманітності людських потреб у процесі історичного розвитку суспільства, поява нових засобів задоволення їх внаслідок науково-технічного прогресу спричинюють глибокі зрушення у сфері людських цінностей.

Нині необхідно визначити домінуючі компоненти в новій шкалі цінностей. Непорушним законом такої мотивації вибору для всього суспільства стає людське життя, яке розглядається як вінець ієрархії цінностей, ключове поняття для всього контексту екологічного мислення і діяльності. Це відправна точка аксіологічного ряду нового гуманізму, який визначає духовно-моральні орієнтири сучасної молоді.

У формуванні екологічної культури особистості можуть бути виявлені духовні цінності трьох основних типів:

- по-перше, традиційні загальнолюдські моральні норми, що становлять своєрідні алгоритми, які регламентують діяльність людей, а також виконують функцію стабілізаторів суспільства;

- по-друге, динамічні, мобільні цінності, що визначаються мінливим соціокультурним середовищем. Їх особливістю є постійна зміна позитивних сенсів, які в конкретних умовах мають своє історичне, соціальне, моральне виправдання;

- по-третє, цінності-інновації, виникнення яких пов'язане з появою нових соціокультурних і екологічних ситуацій, — «почуття глобальності», «вітальна цінність» та інші. Саме вони уже в нових соціальних реаліях мають формувати системне екологічне мислення та ієрархію цінностей-регуляторів цілеспрямованої індивідуальної і масової діяльності, що функціонують у суспільстві.

Очевидно, що в розвитку особистості подібні ціннісні установки визначають рівень екологічної культури, коли суб'єкт на підставі вибору відповідних парадигм може створювати пріоритетні соціокультурні програми, які забезпечують нормальний розвиток системи «природа — суспільство», а також закономірну коеволюцію, може правильно оцінювати, моделювати і розв'язувати екологічні проблеми. Це зумовило перехід до гуманістичної парадигми в освіті, характерними ознаками якої є допомога людині у становленні власної вільної особистості, яка здатна творчо ставитися до життя та брати на себе відповідальність. Тому сьогодні гостро постає питання про аксіологічне наповнення освіти, оскільки високий розум у людини повинен поєднуватися з високою моральністю й тільки на цьому ґрунті можливе подальше самовдосконалення особистості [1, с.97].

Завдання, що ставить сучасне суспільство перед екологічною освітою, не можуть бути вирішені без відповідної професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів. Така підготовка вимагає не тільки набуття майбутніми фахівцями відповідних знань та вмінь, але і забезпечення індивідуального культурного розвитку особистості. У розвитку духовної культури особливу роль відіграє освіта в вищих педагогічних навчальних закладах, оскільки вона забезпечує трансляцію знань, ідей, вмінь, цінностей, національних традицій від одного покоління до іншого.

Професійна підготовка є важливою ланкою розвитку екологічної культури майбутніх вчителів і набуття певних педагогічних умінь формування цієї ж культури у своїх вихованців. Оскільки формування екологічної культури майбутніх вчителів початкових класів є частиною їх професійної підготовки, а його зміст передбачений новою концепцією розвитку вищої школи, то об'єктивно виникає потреба внесення ефективних змін у зміст і методи підготовки фахівців відповідно до їх майбутньої діяльності. Від якості підготовки майбутніх вчителів залежатиме рівень культури й моралі майбутніх поколінь, а отже і їхнє ставлення до природи.

Постановка проблеми і ступінь дослідження. Основні ідеї й вимоги до організації та здійснення педагогічного процесу на аксіологічних засадах знайшли своє відображення в Національній доктрині розвитку освіти, Законі України «Про загальну середню освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) та інших державних документах, у яких наголошено на необхідності забезпечення ефективного функціонування шкіль-

них закладів у нових соціокультурних умовах, формування особистості учня на засадах загальнолюдських, загальноєвропейських і національних цінностей.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема організації педагогічного процесу на аксіологічних засадах належить до актуальних проблем сучасної педагогіки. Теоретико-методологічні основи ціннісної проблематики в галузі освіти розкрито в наукових наробках І.Беха, Т.Бутківської, Л.Ваховського, О.Вишневського, В.Галузинського, В.Гінециньського, М.Євтуха, П.Ігнатенка, І.Зяюна, В.Кременя, М.Никандрова, С.Ніколаєнка, В.Огнев'юка, З.Равкіна, О.Савченко, О.Сухомлинської, В.Ткаченка. Питання щодо ціннісного наповнення змісту педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах висвітлено в наукових працях С.Гончаренка, В.Караковського, Ю.Мальованого, В.Зінченка, Л.Єрганжієвої, Є.Ямбурга та інших.

На різних історичних етапах розвитку людства окремі аспекти ціннісної проблематики були в центрі уваги таких відомих педагогів, як Я.А.Коменський, Й.Г.Песталоцці, А.Макаренко, В.Сухомлинський. Дослідженням цінностей як педагогічної проблеми займалися також представники філософсько-психологічної гуманістичної концепції, біля витоків якої стояли А.Маслоу і К.Роджерс.

Аксіологічні основи процесу вдосконалення професійної діяльності вчителів аналізуються в наукових дослідженнях Н.Асташової, І.Бужиної, М.Васильєвої, Н.Волкової, В.Грицькової, І.Саєва, О.Морова, О.Морозової, В.Семиченко, Р.Скульського, В.Сластьоніна, В.Стрельнікова, А.Суценка, Г.Чижакової, С.Харченка та інших учених.

Окремим аспектам формування екологічної культури особистості на засадах аксіології присвятили свої дослідження Б.Андрієвський, Т.Баранова, І.Бех, В.Собчик, О.Салтовський, О.Колонькова, А.Шаров та інші. Науковці вказують на необхідність подолання розриву між знаннями, свідомістю, емоціями, ставленням та діяльністю у природному середовищі. Вчені підкреслюють, що сучасна педагогічна теорія і практика повинні спрямовувати свої зусилля на виявлення рівня розвитку тих чи інших цінностей студентів з метою вироблення чіткого орієнтиру щодо їх наступного формування у педагогічному процесі. Аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми свідчить, що в суспільстві назріла необхідність переходу від антропоцентричного типу свідомості до екоцентричного, для якого найвищою цінністю є природа [3].

Так, на думку Б.Андрієвського, багатьом майбутнім спеціалістам не виробничої сфери притаманний пасивно-споживацький рівень взаємодії з природою, проблеми екології не включені в систему особистісних цінностей, не є частиною їхніх моральних переконань. Отриманні в процесі навчання знання носять безсистемний характер, уміння і навички екологічного спрямування мають переважно вузько кон'юнктурне забарвлення, не співвідносяться з аксіологічною життєвою домінантою – гармонізацією суспільства й навколишнього природного середовища [1, с.98-100].

У педагогічному енциклопедичному словнику зазначено, що «кожній особистості властива специфічна ієрархія особистісних цінностей, які виступають проміжною ланкою між культурою суспільства і духовним світом особистості, між суспільством та індивідуальним буттям» [2]. Важливо зорієнтувати студентів на відбір цінностей, бачення їх значення для суспільства та природи, тобто розвивати в них відповідні ціннісні орієнтації.

У педагогічній науці доведено взаємозв'язок професіоналізму й особистісних якостей учителя, сформованості його педагогічних цінностей (К.Ушинський, А.Макаренко, В.Сухомлинський та ін.). Позитивна зміна ціннісних орієнтацій педагога є умовою підвищення рівня професійної діяльності, який відображається перед усім у цілісному розвитку особистості учня. Незаперечним є факт, що саме вчитель початкових класів може вплинути на формування екологічної культури молодшого школяра, його інтересів, цінностей, ідеалів. Ось чому майбутній учитель початкових класів зобов'язаний мати якісну психолого-педагогічну, методичну аксіологічну підготовку з питань навчання та виховання дітей.

Аналізуючи вищезгадане, можна вважати, що ціннісне ставлення до природи – це система установок, переконань, що зумов-

люють визнання людиною природи як суспільної та особистісної цінності і відбиваються у рефлексивних рисах особистості, її поведінці та вчинках. Аналіз теорії та практики формування екологічної культури майбутніх фахівців на засадах аксіології дають підстави для висновку, що ученими недостатньо приділено увагу формуванню даного показника професійної підготовки вчителів початкових класів.

Метою даної статті є аналіз стану формування екологічної культури майбутніх вчителів початкових класів на засадах аксіології під час їх підготовки до професійної діяльності на сучасному етапі становлення та розвитку педагогічної освіти.

Викладення основного матеріалу. Сьогодні проблемі цінностей у галузі освіти приділяється значна увага з боку вітчизняних науковців. Проте серед педагогічних праць з досліджуваної проблеми відсутні такі, в яких було б науково обґрунтовано систему формування екологічної культури майбутніх вчителів початкових класів на аксіологічних засадах, визначалися б умови її успішної реалізації. Тому виникає необхідність подальшого дослідження психолого-педагогічного механізму формування відповідної якості у студентів, які стоять на порозі самостійної життєдіяльності [5,6].

Ознайомлення з результатами теоретичних напрацювань учених і практичним досвідом роботи вищих навчальних закладів дало змогу виявити низку суперечностей, зокрема таких:

- між об'єктивною потребою у вчителів з високими ціннісно-смысловими орієнтирами культурологічної сфери і наявною системою професійної підготовки вчителів;
- між необхідністю формування у вчителів-практиків нового ціннісно-смыслового професійного самовизначення як найважливішої складової професійно-педагогічної компетентності і відсутністю для його забезпечення відповідних організаційних і методичних засобів;
- між потребою суспільства в переорієнтації педагогічного процесу на демократичні цінності та відсутністю необхідного для цього науково-методичного забезпечення [7, с.8].

Науково-практичні потреби в розв'язанні виявлених суперечностей дозволяють сформулювати проблему обраного дослідження, яка полягає в необхідності теоретичного обґрунтування системи організації педагогічного процесу у вищих навчальних закладах на аксіологічних засадах.

Актуалізуючи питання дослідження специфіки становлення і динамічного розвитку ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього вчителя та змін у його свідомості, зокрема екологічної, ми виходили з припущення про набуття професійних компетенцій щодо ціннісного відношення до природи у ході їх підготовки. Підвалини змісту ціннісно-смыслової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності закладені в структурі навчально-виховного процесу, тому від результату засвоєння його основних складових залежить оцінка професійних і потенційно-діяльних можливостей студента. За таких умов ієрархія цінностей майбутнього вчителя є категорією постійно змінною, а зміст навчальної

діяльності потребує регулярного перегляду, оновлення та вдосконалення.

У зв'язку з цим нами було здійснено порівняльний аналіз змісту ціннісного наповнення предметно-циклічної структури навчальних планів та програм по яким здійснюється підготовка майбутніх вчителів і на цій основі зробили висновки щодо можливості керування процесом ціннісно-смыслового навчання студентів. Здійснюючи експериментальну перевірку основних теоретичних положень щодо змістового компонента ціннісно-смыслової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності, ми акцентували увагу на аналізі програм тих навчальних предметів, зміст яких формує ціннісне відношення до природного середовища, і таким чином сприяє формуванню екологічної культури у вчителів початкових класів.

Засвоєння і вироблення механізмів процесу трансформації основних суспільних цінностей у професійно значущі відбувається під час вивчення студентами таких предметів: «Філософія», «Етика та естетика», «Основи педагогічної майстерності», «Основи природознавства», «Людина і світ з методикою викладання», «Українська та зарубіжна культура», «Основи екології», «Безпека життєдіяльності», «Основи валеології», «Основи культури і техніки мовлення». Дослідження цього процесу відбувалося з урахуванням розвитку термінальних (переконання, що стосуються прагнення до певних кінцевих цілей індивідуального існування) та інструментальних (переконання про перевагу певного виду дій – як чесність, справедливість – у будь-якій ситуації) цінностей. Крім того, бралися до уваги зовнішні (вплив навколишнього мікро- і макросоціуму) та внутрішні (вік, стать, особливості типу темпераменту, рівня розвитку інтелектуальних здібностей, самосвідомість, відповідальність, принциповість) фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості майбутнього вчителя початкових класів [7, с.10].

Вивчаючи зміст навчальних програм з вищевказаних предметів, можна зробити висновок, що їх «наповнення» достатньо мірою здатне забезпечити необхідний ступінь засвоєння загальнолюдських цінностей, зокрема ціннісного відношення до природного середовища. Але проаналізоване нами текстове наповнення матеріалу лекційних, практичних та самостійних занять не містить конкретного аналітичного матеріалу щодо означеної проблеми. Тому виділення нами аксіологічної складової змістового наповнення вказаних предметів здійснювалося переважно з опорами не на теоретичні узагальнення, а на власний практичний педагогічний досвід.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку з даного дослідження. Дана стаття не вичерпує розв'язання всіх питань з формування екологічної культури майбутніх фахівців педагогічного профілю на засадах аксіології. Перспективи подальших розвідок з даного дослідження пов'язані з розкриттям та практичної реалізації на науково-методичному рівні передумов розвитку ціннісно-смыслової сфери студентів педагогічного напрямку підготовки.

Література

1. Андрієвський Б.М. Організаційно-педагогічні умови формування екологічної культури студентів / Борис Мокійович Андрієвський // Науковий вісник МДУ. – 2009. – №7. – С.97-101
2. Гончаренко С.І. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К.:Либідь, 1997. – 376 с.
3. Денисенко В.В. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Вероніка В'ячеславівна Денисенко. – Херсон, 2005. – 20 с.
4. Кмець А. Екологічна свідомість майбутніх учителів, проблеми, зміст, типологія / Алла Кмець // Вища освіта України. – 2004. – №4. – С.95-97
5. Крисаченко В.С. Екологічна культура. Теорія і практика: Навчальний посібник / Валенти Семенович Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
6. Морозова Л.М. Виховання екологічної культури особистості / Лідія Морозова // Вища освіта України. – 2001. – №2 – С. 88-91
7. Пелех Ю.В. Теоретико-методологічний аналіз впливу аксіологічної складової на розвиток навчально-змістового компонента системи підготовки майбутніх учителів / Юрій Володимирович Пелех // Рідна школа. – №12. – 2009 – С8-12

Фенчак Л.М.

Формирование экологической культуры будущих учителей начальных классов на основе аксиологии

В статье рассматривается вопрос о необходимости формирования экологической культуры будущих учителей начальных классов на основе аксиологии, указаны аксиологические ориентиры в развитии личности будущего учителя.

Ключевые слова: Экологическое образование, экологическая культура, учебно-воспитательный процесс, педагогические условия,

педагогическая система.

Fenchak L.M.

Formation of ecological culture of future elementary school teachers on the basis of axiology

The issues of necessity of improvement of ecological culture formation of future primary teachers have been considered in the article. The axiological references of future teacher's personality formation have been pointed too.

Key words: Ecological education, ecological culture, educational-educate process, pedagogical terms, pedagogical system.